

УДК 159.92

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.114

ДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ НА МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ-ПІДЛІТКІВ

Остополець Ірина Юрївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології,

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

(69000, Україна, м. Запоріжжя, вул. Наукового містечка, 59,

e-mail: irinaostopolets@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-7315-2062;

Резнікова Олена Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології,

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ

«Донбаський державний педагогічний університет»

(49000, Україна, м. Дніпро, вул. Наукова, 13,

e-mail: ereznikova63@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-2274-0731;

Ільїна Юлія Юрївна,

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах,

Національний університет цивільного захисту України

(18034, Україна, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8,

e-mail: julija.illina@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9987-7130

У статті представлено результати емпіричного дослідження впливу розлучення батьків на ментальне здоров'я молодших підлітків, що є доволі актуальним у зв'язку зі зростанням кількості розлучень та їхнім потенційно негативним впливом на психічне функціонування дітей.

Метою дослідження є виявлення особливостей ментального здоров'я підлітків з повних та розлучених сімей за такими компонентами: поведінковий, емоційно-вольовий, особистісний та когнітивний.

Результати дослідження виявили статистично значущі відмінності між двома групами підлітків. У дітей з розлучених сімей зафіксовано гірші показники самопочуття, активності та настрою, вищий рівень ситуативної та особистісної тривожності, більш негативне самоставлення (нижчі показники

самоприйняття, самоінтересу, аутосимпатії та вищі – самозвинувачення, очікування негативного ставлення від інших).

Аналіз психомалюнків виявив суттєві відмінності в емоційному сприйнятті сім'ї молодшими підлітками з повних та розлучених сімей. Малюнки дітей з повних сімей відрізнялися позитивнішою символікою єдності та стабільності. Натомість у малюнках підлітків, які пережили розлучення батьків, частіше спостерігалися ознаки спрощеності, відчуження, втрати, агресії, депресивних тенденцій, а також підвищеного рівня тривожності.

У когнітивній сфері досліджуваних підлітків не виявлено суттєвих відмінностей у загальному рівні IQ, проте у групі дітей з повних сімей спостерігався ширший діапазон позитивних показників, включно з одиничним випадком дуже високого рівня IQ, та загалом вища уважність і зосередженість дітей під час виконання роботи. У групі дітей, батьки яких розлучилися, відзначено вищий відсоток низького рівня IQ та один випадок дуже низького рівня. До того ж діти цієї групи були більш неуважні, розсіяні, не могли сконцентруватися на виконанні завдань.

Педагогічні спостереження підтвердили емоційну нестабільність, поведінкові проблеми та зниження навчальної мотивації у дітей, які пережили розлучення батьків.

Отримані результати підтверджують негативний вплив стресу, пов'язаного з розлученням батьків, на різні аспекти ментального здоров'я молодших підлітків, що обумовлює необхідність розроблення та впровадження програм психологічного супроводу для цієї категорії дітей.

Ключові слова: розлучення батьків, молодший підлітковий вік, ментальне здоров'я, емоційний стан, самоставлення, тривожність, проєктивний малюнок, інтелект.

DIAGNOSING THE SPECIFIC IMPACT OF PARENTAL DIVORCE ON THE MENTAL HEALTH OF ADOLESCENTS

Ostopolets Iryna, Ph.D. in Psychology,

Associate Professor, Associate Professor

of the Department of Psychology,

*Melitopol State Pedagogical University named after
Bohdan Khmelnytsky*

(59 Naukove Mistecho Street, Zaporizhzhia, 69000, Ukraine,

e-mail: irinaostopolets@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-7315-2062;

Reznikova Olena, Ph.D. in Psychology,

Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Psychology, *Horlivka Institute of Foreign Languages of the State Higher
Educational Institution "Donbas State Pedagogical University"*

(13 Naukova Street, Dnipro, 49000, Ukraine,

e-mail: ereznikova63@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-2274-0731;

Illina Yulia, Ph.D. in Biology,
Associate Professor of the Department of Psychology
of Activities in Special Conditions,
National University of Civil Defense of Ukraine
(8 Onoprienko Street, Cherkasy, 18034, Ukraine,
e-mail: julija.illina@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-9987-7130

The article presents the results of an empirical study of the impact of parental divorce on the mental health of younger adolescents, which is quite relevant due to the increasing number of divorces and their potentially negative impact on the mental functioning of children.

The aim of the study is to identify the characteristics of the mental health of adolescents from complete and divorced families in the following components: behavioral, emotional-volitional, personal and cognitive.

The results of the study revealed statistically significant differences between the two groups of adolescents. Children from divorced families had worse indicators of well-being, activity and mood, a higher level of situational and personal anxiety, more negative self-attitude (lower indicators of self-acceptance, self-interest, self-sympathy and higher – self-blame, expectations of negative attitude from others). The analysis of psychodrawings revealed significant differences in the emotional perception of the family by younger adolescents from complete and divorced families. Drawings of children from complete families were distinguished by more positive symbolism of unity and stability. In contrast, in the drawings of adolescents who experienced divorce, signs of simplification, alienation, loss, aggression, depressive tendencies, as well as an increased level of anxiety, were more often observed. In the cognitive sphere of the studied adolescents, no significant differences were found in the overall IQ level, but in the group of children from complete families, a wider range of positive indicators was observed, including a single case of a very high IQ level, and, in general, higher attentiveness and concentration of children during the work. In the group of children whose parents divorced, a higher percentage of low IQ levels and one case of a very low level were noted. In addition, the children of this group were more inattentive, distracted, and could not concentrate on performing tasks. Pedagogical observations confirmed emotional instability, behavioral problems and a decrease in educational motivation in children who experienced parental divorce.

The results confirm the negative impact of stress associated with parental divorce on various aspects of the mental health of younger adolescents, which necessitates the development and implementation of psychological support programs for this category of children.

Key words: parental divorce, younger adolescence, mental health, emotional state, self-attitude, anxiety, projective drawing, intelligence.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві спостерігається тенденція до зростання кількості розлучень, що ставить під загрозу стабільність сімейного оточення дітей та підлітків, обумовлюючи актуальність вивчення наслідків деструкції традиційних сімейних структур. Статистичні дані Державного комітету статистики України за 2025 рік свідчать про те, що понад 66 % шлюбів було розірвано в судовому порядку, причому більше ніж у 80 % випадках подружні пари мали спільних неповнолітніх дітей. Нині кожна сьома дитина в Україні виховується в неповній сім'ї.

Отже, проблема впливу розлучення батьків на розвиток дитини зберігає високу актуальність. Розлучення є значним стресовим фактором для всіх членів сім'ї, особливо для дітей, і може мати негативні наслідки для різних аспектів їхнього психічного функціонування, включно з емоційною стабільністю, соціальною адаптацією, академічною успішністю та міжособистісними стосунками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Проблемі впливу розлучення батьків на особистість дітей присвячені роботи таких українських дослідників як В. Варга, А. Маркович, Є. Кучеренко [2], А. Кушнарєнко, О. Максимович, В. Постовий, В. Назаревич, Н. Кондрась, І. Пустовалов, І. Стаднік [6], І. Остополець [3; 4], Р. Федоренко, І. Хоржевська, І. Гречешнюк [7] та ін. Висвітлення проблеми особливостей соціальної адаптації дітей і підлітків у сім'ях, де батьки розлучилися, знайшло відображення у працях М. Болдиної, С. Герасіної [1], Г. Хомич, М. Мушкевич, О. Папір, І. Руденко, Л. Терещенко, Т. Петровської та ін.

Результати наукових досліджень свідчать про значний вплив розлучення батьків на психоемоційний стан дітей будь-якого віку, особливо підліткового, провокуючи дезадаптацію, хронічний стрес та підвищуючи ризик психосоматичних розладів, що негативно позначається на їхньому загальному самопочутті та ментальному здоров'ї.

Зростання кількості звернень до практичних психологів стосовно погіршення психічного стану дітей з неповних сімей зумо-

влює необхідність проведення науково-прикладних досліджень, спрямованих на всебічне вивчення впливу розлучення батьків та його наслідків на психічне функціонування дитини.

Мета статті: висвітлити результати емпіричного дослідження особливостей впливу розлучення батьків на ментальне здоров'я дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для досягнення мети та виконання поставлених завдань було підібрано методи дослідження та комплекс діагностичних методик, які охоплювали: а) теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, порівняння та узагальнення даних наукової психологічної літератури з проблеми дослідження; б) психодіагностичні: тестування, спостереження, анкетування, зокрема такі конкретні методики: методика САН (самопочуття-активність-настрій), методика діагностики тривожності (тест Спілберґера-Ханіна); багатовимірний опитувальник дослідження самоставлення (методика Р. С. Пантелєєва); проєктивний малюнок «Я і моя сім'я»; прогресивні матриці Дж. Равена; в) математико-статистичні: середнє арифметичне, t-критерій Ст'юдента, ф-критерій Фішера.

Були сформовані дві групи дітей молодшого підліткового віку, віком 12–13 років. До першої групи належали 15 підлітків, які пережили розлучення батьків протягом останніх 1–1,5 років. Другу групу за кількістю 15 осіб становили молодші підлітки, які виховуються в повній сім'ї.

Було розроблено структуру дослідження показників ментального здоров'я дітей молодшого підліткового віку. На нашу думку, ці показники можуть охоплювати різноманітні аспекти психічного здоров'я: емоційного, психологічного та соціального благополуччя. Ми виокремили такі компоненти: поведінковий, емоційно-вольовий (регулятивний), особистісний, інтелектуальний.

Результати тестування дітей підліткового віку за методикою САН показали значущі відмінності досліджуваних практично за всіма характеристиками психічного стану. З рисунка 1 видно, що діти з повних сімей мають кращі показники

самопочуття, активності, настрою, ніж діти із сімей, де батьки розлучилися (рис. 1.)

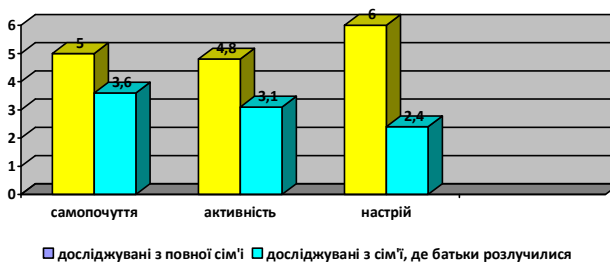


Рис. 1. Співвідношення показників самопочуття, активності, настрою за методикою САН

Результати дослідження дають підстави припустити, що виявлена кореляція може бути зумовлена підвищеним рівнем стабільності та безпеки, які відчують діти в повних сім'ях завдяки постійній присутності та підтримці обох батьків, що мінімізує вплив значних стресових факторів. Інтенсивніша взаємодія з обома батьківськими фігурами сприяє формуванню тісніших емоційних зв'язків. Активна участь батьків у житті дитини, включно з обговоренням важливих питань та виховним впливом, забезпечує позитивну модель сімейних стосунків, сприяючи засвоєнню цінностей взаєморозуміння, компромісу та співпраці.

Показники за шкалами «Самопочуття», «Активність» та «Настрій» у молодших підлітків із сімей, де батьки розлучилися, нижчі, ніж у дітей з повних сімей (рис. 1.) Проте важливо відзначити, що не всі діти із сімей, де батьки розлучилися, мають погане самопочуття або настрої. Багато залежить від якості стосунків з батьками, наявності підтримки від родичів та оточення, а також від індивідуальних особливостей самої дитини.

Підрахунки за t-критерієм Стьюдента показали, що отримані результати є достовірними. Значення t-критерію щодо достовірності різниці між емоційним станом дитини з повної та неповної сім'ї представлено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Значення t-критерію Стьюдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей

Групи вибірки досліджуваних молодших підлітків	Самопочуття	Активність	Настрій
з повної сім'ї, із сім'ї, де батьки розлучилися	4,2	4,3	5,01

Результати тестування дітей підліткового віку за методикою «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» показали, що діти з повних сімей менш тривожні порівняно з дітьми із сімей, де батьки розлучилися (рис. 2.) Констатовано високий рівень тривожності у дітей із сімей, де батьки розлучилися, що становить 66,7 % досліджуваної групи; середній – 26,6 %; низький – 6,7 %. Показники рівня тривожності в дітей з повних сімей набагато кращі: високий рівень тривожності лише у 13,3 % (2 особи); середній – 53,3 %; низький – 33,4 %.

Ці дані підтверджують, що стабільність та підтримка, які забезпечуються в повних сім'ях, сприяє зниженню рівня тривожності в дітей. Водночас у розлучених сім'ях підвищується ризик розвитку тривожності в дітей.

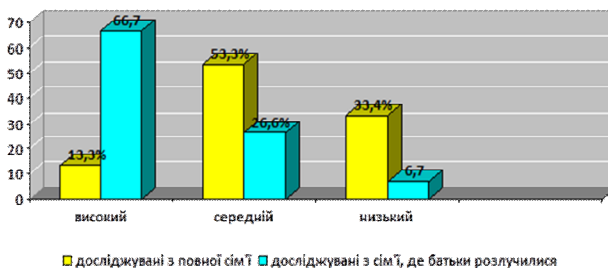


Рис. 2. Результати діагностики за «Тестом-опитувальником для визначення самоставлення особистості»

Результати аналізу параметрів самоставлення досліджуваних показали, що в дітей з розлучених сімей найбільші показники за шкалами: «Очікування позитивного ставлення від інших» (66,7 %); «Очікування ставлення від інших» (60 %);

«Самозвинувачення» (66,7 %); найменші показники за шкалами: «Самоприйняття» (33,4 %); «Самоінтерес» (40 %); «Ауто-симпатія» (46,6 %).

У дітей з повних сімей найбільші показники за шкалами: «Самовпевненість» (66,7 %); «Самокерівництво» (46,6 %); «Очікування позитивного ставлення від інших» (46,6%); «Очікування ставлення від інших» (66,7%); найменші показники за шкалою «Самозвинувачення» (26,6 %).

Отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних молодших підлітків з повних та розлучених сімей за шкалами: «Самовпевненість» ($p \leq 0,05$ за ϕ -критерієм Фішера); «Самоприйняття» ($p \leq 0,05$); «Самокерівництво» ($p \leq 0,05$); «Самозвинувачення» ($p \leq 0,05$).

Таким чином, дослідження параметрів самоставлення показало, що в молодших підлітків, батьки яких розлучилися, ставлення до себе загалом більш негативне, ніж в опитаних з повних сімей.

Результати аналізу психомалюнків за методикою «Я і моя сім'я» засвідчили значущі відмінності в емоційному сприйнятті сімейної системи молодшими підлітками з повних та розлучених сімей. Зокрема, малюнки респондентів з повних сімей характеризувалися більш позитивною кольоровою гамою, деталізацією та гармонійною цілісною композицією з більшою кількістю зображених персонажів та символів єдності й стабільності (обійми, усмішки).

Психомалюнки підлітків, які пережили розлучення батьків, демонстрували спрощеність, зменшення кількості членів сім'ї або їх просторову віддаленість. Окремі респонденти цієї групи відображали прагнення до відновлення сімейної єдності. Водночас у значній частині малюнків простежувалися символи розриву та відчуття втрати (одинокий образ, розділена сім'я). Дві третини підлітків із розлучених сімей зображували елементи агресії або відчуження (зуби, колючки та ін.), третина – аутоагресивні або депресивні тенденції (зображення себе спиною, у закритій позі). Також часто фіксувалися індикатори переживання стресу та тривожності.

За результатами дослідження інтелектуальних здібностей підлітків з повних сімей та сімей, де батьки розлучилися (тест «Прогресивні матриці Дж. Равена»), було виявлено такий розподіл даних (табл. 2).

Таблиця 2 – Співвідношення показників когнітивної сфери (IQ) досліджуваних підлітків

Рівень IQ	Досліджувані з повної сім'ї, n=15		Досліджувані із сім'ї, де батьки розлучилися, n=15	
	Кількість опитаних	%	Кількість опитаних	%
Дуже високий	1	6,7	-	-
Високий	4	26,7	3	20
Середній	6	40	7	46,7
Низький	4	26,7	4	26,7
Дуже низький	—	—	1	6,7

У досліджуваних обох групах переважає середній рівень IQ. Отримані дані свідчать про середнє вміння досліджуваних доповнювати відсутні частини цілого, вони не завжди правильно вміють знаходити аналогії між двома парами фігур. Діти молодшого підліткового віку загалом вміють розкласти цілу фігуру на частини, мають розвинену аналітично-мисленнєву діяльність на середньому рівні.

У дітей з повної сім'ї кількість опитаних високого і низького рівня IQ однакова (по 26,7 %), але є 1 особа, що має дуже високий рівень. Отримані дані свідчать про вміння дітей доповнювати відсутні частини цілого, знаходити аналогії між двома парами фігур. Також респонденти показали вміння логічно мислити за принципом перестановки фігур як у горизонтальному, так і у вертикальному напрямку, розкласти цілу фігуру на частини. Вони мають гарно розвинену аналітично-мисленнєву діяльність, уважні під час виконання роботи.

Низький рівень IQ визначено в 4 осіб кожної групи, що становить 26,7 %. У 1 дитини з групи досліджуваних, бать-

ки яких розлучилися, констатовано дуже низький рівень, що становить 6,7 % цієї групи. Ці дані свідчать про невміння дітей доповнювати відсутні частини цілого, знаходити аналогії між двома парами фігур, розкладати цілу фігуру на частини. Також констатовано факт неухважності, роззявкватості дітей, частого відволікання в процесі виконання завдання. У них слабо розвинута аналітично-мисленнєва діяльність.

Педагогічні спостереження класних керівників та вчителів-предметників підтверджують високу емоційну реактивність молодших підлітків на факт розлучення батьків. Зафіксовано зміни в поведінці, що виявлялися у зростанні агресивності, конфліктності або соціальної ізоляції учнів, які раніше демонстрували соціальну активність та комунікабельність.

Негативний вплив сімейних конфліктів та розлучення батьків також відзначався у зниженні навчальної мотивації та академічної успішності. Стрес, пов'язаний із сімейною кризою, призводив до гіперактивності або труднощів з концентрацією уваги під час виконання навчальних завдань.

Емоційна нестабільність, різкі зміни настрою, плаксивість, апатія або агресивність були частішими проявами серед учнів із розлучених сімей. Також спостерігалися комунікативні труднощі з однолітками та педагогами, а також відмова від участі в позакласних заходах.

Зазначені факти підкреслюють необхідність підвищеної уваги педагогічних працівників до змін у поведінці та навчальних досягненнях дітей, які переживають розлучення батьків. Сама ситуація розлучення є психотравмувальною для дитини та спричиняє негативні наслідки у поведінковій, емоційно-вольовій, особистісно-комунікативній та когнітивній сферах розвитку.

Висновки. Результати проведеного емпіричного дослідження статистично значущо підтверджують негативний вплив стресу, зумовленого розлученням батьків, на інтегративні показники ментального здоров'я та психологічного благополуччя дітей. Виявлено детермінуючий вплив сімейної дезінтеграції на поведінкову регуляцію, емоційно-вольову сферу, особливості міжособистісної комунікації та когнітивні функції досліджуваної вибірки. Це актуалізує проблему психологічного супроводу дітей, які є свідками або учасниками процесу розлучення батьків.

Список використаних джерел

1. Герасіна С., Хомич Г. Психоконсультативна взаємодія з дезадаптованими підлітками у ситуації розлучення батьків. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 2 (66). С. 25–36.

2. Кучеренко Є. В. Розлучення як проблема в психології сім'ї. *Гуманітарний корпус* : збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. Вип. 10. С. 62–64.

3. Остополець І., Пачаджи Д., Коновалова В. Вплив послідовності народження дитини в сім'ї на формування її способу життя. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2022. № 1 (8). С. 141–153.

4. Остополець І. Ю., Красіков В. І., Овдієнко А. В. До проблеми впливу розлучення батьків на психологічне здоров'я підлітків. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах воєнного стану* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 01 листопада 2023 р.). Чернігів : ПАУ, 2023. С. 413–415.

5. Розлучення в цифрах – статистика розлучень в Україні. URL: <https://rozirvannya-shlyubu.com.ua/statystyka-rozluchen-ukrayini> (дата звернення: 23.04.2025).

6. Стаднік І. М. Психічне здоров'я та емоційний стан дітей в аспекті впливу процесів розлучення батьків та визначення місця проживання дитини. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 677–687.

7. Хоржевська І. М., Гречешнюк І. В. Емоційний стан дитини в ситуації розлучення батьків. *Габітус*. 2021. Вип. 30. С. 185–189.

References

1. Herasina, S. & Khomych, H. (2022), "Psychoconsultative interaction with maladapted adolescents in the situation of parental divorce", *The Bulletin of National Defence University of Ukraine*, No. 2 (66), pp. 25–36.

2. Kucherenko, Ye. V. (2017), "Divorce as a problem in family psychology", *Humanitarian Corpus* : collection of scientific articles on topical problems of philosophy, culturology, psychology, pedagogy and history, Iss. 10, pp. 62–64.

3. Ostopolets, I., Pachadzhy, D. & Konovalova, V. (2022), "The influence of the child's birth order in the family on the formation of her lifestyle", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and behavioral sciences*, No. 1 (8), pp. 141–153.

4. Ostopolets, I. Yu., Krasikov, V. I. & Ovdienko, A. V. (2023), "On the problem of the influence of parental divorce on the psychological health of adolescents", *Integration of theory into practice: problems, searches, prospects in the conditions of martial law* : materials of the III International scientific-practical conference, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, pp. 413–415.

5. Divorce in numbers – divorce statistics in Ukraine, available at: <https://rozirvannya-shlyubu.com.ua/statystyka-rozluchen-ukrayini> (accessed 23 April 2025).

6. Stadnik, I. M. (2022), "Mental health and emotional state of children in the aspect of the influence of parental divorce processes and determining the child's place of residence", *Criministics and Forensic Expertise*, Iss. 67, pp. 677–687.

7. Khorzhevska, I. M. & Grecheshnyuk, I. V. (2021), "Emotional state of a child in a situation of parental divorce", *Habitus*, Iss. 30, pp. 185–189.